

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ І ЗМІСТУ ВАЛЮТНИХ ОПЕРАЦІЙ

У будь-якій країні однією з найважливіших сфер державного регулювання є обіг і використання валютних цінностей. Динамічний розвиток валютних відносин з урахуванням сучасних економічних перетворень потребує постійного вдосконалення чинного законодавства. Поняття «валютна операція» є юридично значущою категорією валютного законодавства, оскільки будь-які особи (як резиденти, так і нерезиденти) набувають статусу суб'єктів валютних правовідносин і підпадають під дію його норм тільки у випадку здійснення ними операцій з валютними цінностями. Тому розгляд питання щодо визначення поняття валютних операцій та їх змісту є важливим як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Значний внесок в опрацювання цієї проблеми зробили такі провідні українські вчені, як Є.О. Алісов, Є.В. Карманов, О.А. Костюченко, Л.М. Кравчен-

ко, С.І. Лучковська, С.М. Половко, О.Є. Северин [Див.: 2; 10; 11; 12; 15] та ін. Необхідно також виділити праці російських вчених: М.М. Артьомова, Б.Ю. Дорофєєва, А.В. Ємеліна, М.М. Земцова, М.Г. Кальнея, С.І. Прокопчука, В.О. Пушина, М.В. Сапожникова, Г.А. Тосуняна, І.В. Хаменушка [Див.: 3; 9; 17] та ін.

Водночас зазначене питання залишається актуальним і потребує подальших розробок. Сучасний стан досліджень правового регулювання валютних операцій зумовлює необхідність забезпечення перш за все теоретичного розуміння суті та змісту валютних операцій з метою формулювання науково обґрунтованих пропозицій по вдосконаленню чинного валютного законодавства. Тому метою статті є вивчення правової природи валютних операцій, розкриття їх змісту шляхом визначення сутнісних ознак, а також виявлення особливостей їх правового впорядкування.

На жаль, сьогодні немає єдиного й чіткого нормативно закріпленого поняття «валютні операції», яке не викликало б труднощів і сумнівів при його застосуванні. Так, на законодавчому рівні його дефініція наводиться в ст.1 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» від 19 лютого 1993 р., № 15-93 [18], згідно з яким до валютних належать операції, пов'язані: (1) з переходом права власності на валютні цінності, за винятком тих, що здійснюються між резидентами у валюті України; (2) з використанням валютних цінностей в міжнародному обороті як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності; (3) з ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, переказуванням і пересиланням за її межі валютних цінностей. Таким же чином (шляхом переліку операцій) трактуються валютні операції й у проекті Закону «Про валютне регулювання та валютний контроль в Україні» [16]. Але, як бачимо, таке визначення схоже більш на класифікацію: Декрет і проект Закону лише перелічують операції й не відображають їх сутності, не містять указівки на їх загальні істотні ознаки та

специфіку.

Немає єдності в підході щодо визначення поняття «валютні операції» та їх змісту й серед науковців. Деякі йдуть шляхом відтворення норм законодавства й при характеристиці валютних операцій обмежуються їх переліком відповідно до положень Декрету [Див.: 4, с. 135; 14, с.14; 20, с.144] або взагалі вказують на недоцільність надання їх тлумачення, у зв'язку з тим, що валютні операції не мають єдиного змісту [13, с. 377]. Інші вчені вважають валютні операції видом банківської діяльності з купівлі-продажу іноземної валюти [Див.: 8, с. 6; 11, с.36] та ін. В.М. Шелудько під валютними операціями розуміє угоди, що укладаються суб'єктами валютного ринку по купівлі-продажу, розрахунках і наданню в кредит іноземної валюти на конкретних умовах [22, с. 468]; Т.А. Важеєвська – угоди з купівлі-продажу іноземної валюти [7, с. 128]; Е.С. Дмитренко – угоди, врегульовані національним законодавством чи міжнародними договорами, предметом яких є валютні цінності [6, с. 522, 583]; С.І. Прокопчук – угоди з валютними цінностями, пов'язані з переходом права власності та інших прав на них або з переміщенням їх через митний кордон держави, здійснювані при обов'язковій участі

органів валютного контролю [17, с.10].

Останнім часом більшість правознавців визначають валютні операції як дії суб'єктів валютних правовідносин. Так, С.М. Половко розуміє це поняття як дії суб'єктів правовідносин з валютними цінностями, що змінюють якісний стан валюти у процесі переходу права власності на останні та його використання, при розрахунках і переміщенні валютних цінностей через митний кордон України [15]. Є.В. Карманов юридичну сутність валютних угод (операцій) вбачає у вольових правомірних діях фізичних і юридичних осіб, що безпосередньо спрямовані на досягнення правового результату – на встановлення, зміну або припинення прав та обов'язків при виконанні таких дій [10, с. 54]. М.А. Кальней трактує розв'язуване нами поняття як сукупність дій суб'єктів валютних правовідносин, що спрямовані на виникнення, зміну і припинення прав власності та інших речових прав на валютні цінності, а також на грошові кошти у валюті Російської Федерації при здійсненні розрахунків між резидентами й нерезидентами або на транскордонне переміщення валютних цінностей [9, с. 54]. С.І. Лучковська вважає валютні операції як урегульовані нормами на-

ціонального й міжнародного права дії та (або) правочини між суб'єктами валютних відносин, істотною рисою яких є рух валютних цінностей у вигляді переходу права власності та інших прав на них, у тому числі використання як засіб платежу іноземної валюти, цінних паперів, платіжних документів, номінованих в іноземній валюті, та (або) транскордонного переміщення таких цінностей [12].

Як бачимо, у наукових дже-релах категорію «валютні операції» розглядають у 2-х аспектах: (а) у вузькому розумінні – як цивільно-правова угода або як операції банків, фінансово-кредитних установ чи іншої уповноваженої особи з купівлі-продажу валюти й валютних цінностей і (б) у широкому – як сукупність юридичних і фактичних дій осіб, які приймають участь у їх проведенні (резидентів, нерезидентів, органів та агентів валютного контролю – учасників валютних відносин), що спрямовані на виникнення, зміну або припинення прав та обов'язків щодо валютних цінностей.

Тлумачення даної категорії як угоди з валютними цінностями або як виду банківської діяльності є вузьким і не розкриває всю їх специфіку. Ми погоджуємося з позицією М.М. Артьомова, що доцільніше трактувати валютні операції в широкому

сенсі, що дозволяє показати їх специфіку, вказати на те, що вони супроводжуються валютним контролем і діями органів та агентів валютного контролю, які стають невід'ємним елементом валютної операції [3, с. 88]. У конкретних діях суб'єктів виявляються валютні правовідносини.

При з'ясуванні дефініції категорії «валютні обмеження» необхідно враховувати найбільш важливі вимоги, що пред'являються до наукової термінології: однозначність, сувору визначеність, зрозумілість, установленість, сумісність з усім комплексом застосовуваних у науці термінів [1, с. 28], а також комплексний характер (регулювання нормами різних галузей права – фінансового, цивільного, міжнародного приватного та ін.) валютних правовідносин, а значить, і комплексність правового регулювання валютних операцій, на що, до речі, вказують більшість учених [Див.: 2, с. 12; 19, с.56].

Особливою ознакою валютних операцій є те, що вони, як і валютні правовідносини, виникають у сфері фінансової діяльності держави, яка, використовуючи комплекс відповідних засобів правового регулювання (дозволів, зобов'язань і заборон) надає їм певної форми та змісту. При цьому зобов'язальні нор-

ми у валютному законодавстві мають перевагу.

Можна погодитися з Л.К. Вороновою, що валютна операція становить складний правовий механізм [5, с. 386], і М.М. Артьомовим, що вона включає в себе складну сукупність правових дій і передбачає вступ її учасників як у приватноправові так і в публічно-правові відносини [3, с. 88]. При цьому при порівнянні понять «валютні відносини» й «валютні операції» перше стосовно другого потрібно розглядати як родове й більш широке за обсягом і змістом [2, с. 123]. Крім того, дії суб'єктів валютних правовідносин можуть бути як юридичними (при купівлі-продажу валюти), так і фактичними (при переміщенні валютних цінностей).

Також слід зупинитись на відмінностях, що існують між категоріями «валютна операція» і «правочин», які, на нашу думку, неприпустимо ототожнювати оскільки перша є більш складнішою за своїм змістом. А правочин за ст. 202 Цивільного кодексу України – це лише дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [21].

З першого погляду, може скластися враження, що валютна операція нічим особливим не відрізняється від правочину, бо право власності на валютні цін-

ності може переходити в результаті укладення звичайних цивільно-правових угод (купівлі-продажу, міни, дарування тощо), або ж валютні цінності можуть бути засобом чи формою розрахунків за цивільно-правовими угодами. Але ж валютні операції – це дії, здійснювані не тільки резидентами або нерезидентами як учасниками цивільно-правових відносин, а й іншими суб'єктами тих валютних правовідносин, що аж ніяк не стосуються цивільно-правового регулювання (приміром, переміщення валютних цінностей через митний кордон).

Із наведеного у ст.1 Декрету переліку валютних операцій стає очевидно, що не всі вони належать до правочинів у цивільно-правовому розумінні. Операції, пов'язані з ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, переказуванням і пересиланням за її межі валютних цінностей взагалі не можна вважати цивільно-правовими правочинами у зв'язку з тим, що такі дії не спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, а цивільно-правовий статус таких цінностей при переміщенні у просторі залишається без змін. Цивільно-правовий правочин може бути підставою для здійснення ва-

люотної операції.

Слушною треба назвати позицію Є.О. Алісова, який не виключає застосування до таких суспільних відносин норм цивільного права (приміром, при реалізації відповідними суб'єктами свого права розпоряджатися належною їм іноземною валютою), оскільки в даному випадку фактично йдеться про перехід права власності на валютні цінності від цих суб'єктів до інших осіб, що відбувається за допомогою їх продажу на міжбанківській валютній біржі. Такий продаж на перший погляд – чисто цивільно-правова угода, але, по суті, її учасники жорстко обмежені у своїй оперативній самостійності й діють у межах передбачених державою правил поведінки, невиконання яких може мати наслідком застосування владних повноважень держави. Усе це певною мірою позбавляє дії учасників розглядуваних суспільних зв'язків добровільності. Останні ж мають не просто майновий, а владно-майновий характер, що властиве правовідносинам фінансовим, а їх специфічність не виключає застосування до них норм цивільного права [2, с. 15, 16]. Спираючись на викладене, можемо дійти висновку, що «валютна операція» і «валютний правочин» – різні за обсягом поняття.

З урахуванням положень Декрету також нерозривно пов'язані терміни «валютні операції» і «валютні цінності», які відповідно до ст.1 Декрету включають валюту України, іноземну валюту, платіжні документи та інші цінні папери в валюті України, платіжні документи та інші цінні папери у іноземній валюті, а також банківські метали. Ось чому ототожнювати об'єкт валютних операцій тільки з іноземною валютою є помилкою.

З огляду на наведені міркування є сенс виділити наступні суттєві ознаки валютних операцій: (1) їх виникнення, зміна та припинення у сфері фінансової діяльності держави; (2) наявність публічного інтересу, що спостерігається під час здійснення будь-яких валютних операцій, у тому числі за цивільно-правовою угодою; (3) їх майновий характер; (4) комплексна міжгалузева природа, оскільки їх правове регулювання поєднує в собі приватноправові й публічно-правові засади; (5) здійснення на підставі законодавства України, а також за умови наявності ліцензії Національного банку України (в разі необхідності); (6) здійснення юридичних і фактичних дій, пов'язаних з рухом валютних цінностей; (7) відмінність у наявності об'єкта з особливим правовим режимом, яким є валютні цінності; (8) їх спеціальний

суб'єктний склад (виняткова правоздатність суб'єктів і наявність ліцензії НБУ); причому (а) всі учасники валютних операцій поділяються на резидентів і нерезидентів; (б) особливою категорією суб'єктів є уповноважені банки, наділені повноваженнями контролю за валютними операціями клієнтів, тобто виступають агентами валютного контролю; (9) наявність валютних обмежень, що виявляється у встановленні певного валютного режиму; (10) це предмет особливого державного контролю, що супроводжується низкою як юридичних, так і фактичних дій органів чи агентів валютного контролю, а також застосуванням до порушників порядку проведення валютної операції правових наслідків, установлених валютним, адміністративним і кримінальним законодавством; (11) це комплекс відносин як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Таким чином, суттєві ознаки валютних операцій дають можливість запропонувати наступне їх визначення: *це врегульовані нормами права юридичні і фактичні дії суб'єктів валютних правовідносин, пов'язані з рухом валютних цінностей у вигляді переходу права власності та інших прав чи використання як засіб платежу або транскордонного переміщення валютних цінностей.*

- Список літератури:** 1. Алексеев С.С. Теория права. – М.: Изд-во БЕК, 1994. – 224 с. 2. Алисов Е.А. Правовое регулирование валютных отношений в Украине. – Х.: Консум, 1998. – 142 с. 3. Артёмов Н.М. Некоторые направления совершенствования валютного законодательства // Право и политика. – 2001. – № 10. – С. 76-90. 4. Боринець С.Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини: Підручник. – К.: Знання, КОО, 2001. – 305 с. 5. Воронова Л.К. Фінансове право України: Підручник. – К.: Прецедент; Моя книга, 2006. – 448 с. 6. Дмитренко Е.С. Фінансове право України: Особ. ч.: Навч. посіб. – К.: Алерта; КНТ, 2007. – 613 с. 7. Енциклопедія банківської справи України / Голова редкол. В.С. Стельмах – К.: Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с. 8. Мищенко В.И., Науменкова С.В. Валютное регулирование: основные понятия и показатели. – Сумы: Информинсайт, 1994. – 36 с. 9. Кальней М.Г. Правовое регулирование валютных операций в Российской Федерации: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14 / Омск. гос. ун-т. – Омск, 2002. – 200 с. 10. Карманов Є.В. Банківські договори. Договори в іноземній валюті: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – Х.: Право, 2004. – 312 с. 11. Костюченко О.А. Валютне законодавство України: Навч. посіб. – К.: Атіка, 2006. – 304 с. 12. Лучковська С.І. Правові основи валютного контролю: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Київ. нац. ун-т. – К., 2007. – 20 с. // <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2007/07Isiovk.zip>. 13. Олейник О.М. Основы банковского права: Курс лекций. – М.: Юристъ, 1997. – 424 с. 14. Петрашко Л.П. Валютні операції: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2001. – 204 с. 15. Половко С.М. Поняття і визначення валютних операцій за законодавством України // Науковий вісник: 36. наук. пр. Акад. держ. подат. служби України. – 2003. – № 1 (19). – С. 242-246. [http://www.asta.edu.ua/vidan/nau_visn/1\(19\)/Pravo/polovko.php](http://www.asta.edu.ua/vidan/nau_visn/1(19)/Pravo/polovko.php). 16. Проект Закону України «Про валютне регулювання та валютний контроль в Україні» № 3043 від 21.03.2007 р. // http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=30876. 17. Прокопчук С.И. Валютное регулирование и валютный контроль как объект правового регулирования: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14 / Моск. гуманит.-социал. акад. – М., 2002. – 321 с. 18. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет КМ України від 19.02.1993 р., № 15-93 // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 17. – Ст.184. 19. Селивановский А. Валютная операция – проблемы законодательного определения // Хоз-во и право. – 2002. – № 11. – С. 48-58. 20. Филипенко Т.В. Международные денежные и финансово-кредитные отношения: Научно-практическое пособие. – Донецк: ДИВД, 2001. – 268 с. 21. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р., № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356. 22. Шелудько В.М. Фінансовий ринок: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2002. – 535 с.

Надійшла до редакції 09.10.2008 р.